

Kitap Tanıtma:

James Howard-Johnston, *The Last Great War of Antiquity*, Oxford University Press, Oxford 2021, xix + 446 sayfa, 9 harita + 32 renkli levha, ISBN: 978-0-19-883019-1.

Geç Antik Çağ'da İran dünyasına hâkim olan Sâsâni hanedanı ve bu hanedanın Roma ile ilişkileri bilhassa batıda tarih çalışmalarında gittikçe artan bir ilgi görmektedir. Türkçe akademik tarih literatürü Roma tarihi hakkında kısmen de olsa bir farkındalık göstermesine karşın, Sâsâni tarihinin önemini pek fark etmiş değildir. Günümüzde Avrasya ve Ortadoğu diye bilinen bölgelerin hakimleri olan bu hanedanın tarihi, kendi münferit tarihi kadar, İslam öncesi Türk tarihi (Göktürk, Avar, Hazar), İslam'ın doğuşu ve Doğu Akdeniz ile İran'daki hızlı fetihlerinin, Avrupa Orta Çağ'ının ve elbette üzerinde yaşadığımız Anadolu tarihinin bütünleyicisi olarak da önemlidir. MS 224-651 arasında faal olan Sâsâni İran'ının yarattığı kültürel etkinin yankıları üç dört yüz yıl sonra eserlerini kaleme alan Taberî ve Firdevsî gibi yazarları hem tematik hem de perspektif olarak derinden etkilemiştir. Bu bağlamda “Antik Çağ'ın son büyük savaşı” diye adlandırılan bir “dünya savaşının” tarihi, yukarıda söz edilen bütün alanlara temas etmesi nedeniyle bir laboratuvar çalışması gibi ele alınmayı hak etmektedir.

“Antik Çağ'ın son büyük savaşı” 602'de Konstantinopolis'te ekonomik darboğazdan dolayı darbeci askerlere destek veren Yeşiller grubunun da katılımıyla İmparator Mauricius'un (582-602) tahttan indirilip ailesiyle birlikte vahşice katledilmesiyle başlamıştır. Bir zamanlar Mauricius'un himayesi sayesinde tahtını korumayı başaran Sâsâni kralı II. Hüsrev (590-628), öldürülen imparatorun intikamını alma bahanesiyle Doğu Roma topraklarını işgal etti. Konstantinopolis'te Mauricius'un yerine tahta çıkarılan Phocas (602-10) ne ekonomik krizi önleyebildiği ve ne de Anadolu içlerine kadar ilerleyen Hüsrev'in ordularına karşı koyabildiği için 610 yılında bir başka askerî darbeyle tahtını kaybetti. Doğu Roma'nın yeni imparatoru Heraclius (610-41), 613'te Sâsânilerle bir askerî çatışmayı göze aldıysa da bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Bir yanda Sâsânilerin diğer yanda Balkanlarda Avarların baskısıyla karşılaşan Heraclius, “ağa yakalanmış bir balık gibi” “barışı satın almak” zorunda kaldı. Avar Sâsâni ittifakı, 626 yazında Konstantinopolis'i kuşatarak, Doğu Roma'yı tamamen tasfiye etmeyi planlamışsa da sadece on gün sürebilen bu kuşatma başarısızlıkla sonuçlandı. Bu arada Heraclius da başka bir ittifakın peşindeydi. Doğu Roma imparatoru, Batı Göktürkleriyle (veya Hazarlar?) ittifak kurarak Sâsânilere nihai darbeyi vurmaya planladı. Heraclius Aralık 627'de Ninova'da (bugün Musul yakınlarında) İran ordularını yendi ve “büyük savaş” 628'de aristokratların tepkisiyle karşılaşan II. Hüsrev'in askerî bir darbeyle tahttan indirilerek öldürülmesiyle sona erdi.

James Howard-Johnston, yirmi beş yıllık savaşın üzerine yirmi beş yıldan daha fazla çalışmış (önsözdeki kendi ifadesine göre 1980'lerde çalışmaya başlamış) ve kitapta yer alan kapsamlı bibliyografyadan da görüleceği gibi “The Two Great Powers in Late Antiquity” başlıklı Sâsâni - Roma ilişkileri konusunda ilk kapsamlı (ve karşılaştırmalı) yayını 1995'te yapmıştır. Howard-Johnston'un 2010'da yayınladığı *Witnesses to a World Crisis: Historians and Histories of the Middle East in the Seventh Century* (Oxford 2010) adlı kitabı, bir bakıma burada söz konusu edilecek savaşın edebî kaynakları üzerine bir ön incelemedir.

Howard-Johnston on bir bölümden oluşan bu kapsamlı anlatıya askerî projelerinin ekonomik temeli zayıf olan Mauricius'un 602'de Phocas'ın öncülük ettiği bir askerî darbeyle tahttan indirilmesi ve bu darbe etrafındaki olaylar dizisiyle başlamakta, ardından Sâsâniler'in Roma'ya karşı savaş nedeni olarak bu olayı kullanmasının tarihsel çerçevesini ayrıntılı olarak ele almaktadır (s. 8-36). Hüsrev, 590'da İran'da bir iç savaş sonrasında Mauricius'un desteğiyle tahtını geri kazandığı zaman yapılan anlaşmayla Romalılara geniş bir toprak tavizi vermek zorunda kalmıştı. Dolayısıyla Hüsrev'in planı yirmi yıl önceki kayıplarını telafi etmektir. Roma bakış açısını yansıtan olayların çağdaş tarihçi Theophylactus Simocattes de Sâsâni kralının, “İmparator Mauricius'un aziz hatırasını muhafaza etme bahanesiyle” savaşı kasten çıkardığını yazmaktadır. 603-9 arasındaki ilk Sâsâni askerî operasyonları kesinlikle başarılıydı. Urfa Sâsânilerin eline geçmiş ve bir Roma ordusu Dara'da (Mardin'de Oğuz Köyü) yenilmişti. Buna Roma dünyasının tepkisi içeride bir başka isyandı ve Phocas'ın tahttan indirilmesini de kapsayan bu süreci Howard-Johnston “Heraclius devrimi” olarak nitelemektedir (s. 37-71).

Heraclius devriminin ilk bölümü Sâsânilere karşı askerî olarak başarılı değildi. Heraclius'un kendi komuta ettiği ordunun 613'te Antiochia (Antakya) civarında Sâsâni ordusuna yenilmesi, Şam'ın Sâsânilerin kontrolüne geçmesi ve ertesi yıl (614) Kudüs'ün Sâsânilerce zapt edilmesi üçüncü bölüm (s. 72-102) kapsamında tartışılmaktadır. Kudüs'ün zaptı ve Hristiyan kutsal emanetlerin Sâsânilerce İran'a taşınması, *Chronicon Paschale*'nin anonim yazarının da ifade ettiği gibi dönemin Roma vatandaşı Hristiyanları için büyük bir şok, İran tebaası olan Nesturiler ve Hristiyan karşıtı Yahudiler için bir sevinçti.

Howard-Johnston dördüncü bölümde (103-133) okuyucuyu başka bir dünyaya; Orta Asya'ya davet etmektedir. Sâsâniler'in 615'te Kudüs'ü zapt etmeleriyle birlikte Roma'ya karşı daha agresif bir askerî politika izlemeye başlamaları Orta Asya'daki gelişmelere paralel olarak değerlendirilmektedir. Buna göre, Hüsrev'in zihnindeki “iki kutuplu dünya düzeninde” Roma'nın yerini Orta Asya'daki Göktürk Hakanlığı almaya başlamıştır. Sâsâni kralı, ticaretle zenginleşen Sogd kentlerinin desteğine sahip güçlü bir ekonomi olan Göktürk imparatorluğunun askerî kapasitesinin o dönemde İran açısından Doğu Roma'dan çok daha güçlü bir rakip olduğunun farkındaydı. Nitekim bu tarihte Sâsâni ordularının Anadolu'yu boydan boya geçerek Chrysopolis'e (Üsküdar) kadar ulaşmaları, Hüsrev'in Romalıları tamamen tasfiye etme düşüncesiyle ilgilidir. Bu arada, Romalıların 570'li

yılların başında Batı Göktürkleriyle kurduğu ittifaka benzer bir hamleyi Hüsrev de yaptı ve Orta Avrupa'daki Avarlarla müttefik oldu. Gerçekten de Avarların 623'de ve 626'da Heraclius'u neredeyse felakete sürüklemeleri, Avar-Sâsâni ittifakının bir eseri idi. Howard-Johnston bu olaylar bağlamında kökeni beşinci yüzyıldaki Eftalit - Sâsâni savaşlarına kadar giden ve altıncı yüzyılda Göktürk-Sâsâni iş birliğiyle Eftalitlerin tasfiyesini de içeren nispeten kapsamlı bir İran-Turan ilişkileri incelemesi (s. 113-20) sunmaktadır. Hüsrev, 615-26 arasındaki savaşlarla Doğu Roma'yı tasfiye ederek Göktürkleri dengeleme planları yapıyordusa da, İran'a dolaylı destek Çin tarafından geldi. Çünkü Çin'de 620'li yıllarda iş başına gelen Tang hanedanının 626-30 arasında doğu Göktürklerine karşı elde ettiği askerî başarılar, batıdaki Göktürklerin ülkelerini korumak için tekrar doğuya dönmelerine neden oldu ve "İran bu büyük tehlikeden" kurtuldu.

620'li yılların Ortadoğu'sunda Sâsâni idaresinin gelişimini beş ve altıncı bölümlerde (s. 134-190; s. 191-213) araştıran Howard-Johnston, bir yandan da Doğu Roma'nın direncinin ekonomik, idari ve dini temellerini ele almaktadır. Buradaki amaç, Heraclius'un İran'a karşı ayakta kalma mücadelesini birkaç kez kaybeden Roma ordusunu Anadolu'yu koruyarak istihbarat, eğitim/taktik ve motivasyon bakımından nasıl geliştirdiğini ve yeniden şekillendirdiğini tartışmaktır. Bu mücadelede kilise örgütünün rolü dikkat çekicidir. Konstantinopolis patriği Sergius liderliğindeki kilise örgütü, yeğeni Martina ile olan gayri meşru evliliğinden dolayı Heraclius'u sert bir şekilde kınamasına karşın, savaşlarda ölenleri şehitlikle müjdeleyerek ve sahip olduğu değerli madenleri imparatorun hizmetine sunarak Roma dünyasının ayakta kalmasını maddi ve manevi olarak destekledi.

Howard-Johnston yedi, sekiz ve dokuzuncu bölümlerde Heraclius'un 624'ten itibaren İran'a karşı saldırısına odaklanmaktadır. Savaşın en ilginç yönü, bir yanda Heraclius doğuda İran'a karşı seferdeyken diğer yanda bir başka İran ordusu Avarlarla iş birliği yaparak 626'da Konstantinopolis'i kuşatmaya çalışıyordu. İran açısından en ileri seviye olan bu kuşatma başarısız oldu ve Rum suresinin önceden haber verdiği gibi "Rumların üstünlüğüyle" sonuçlanan Antik Çağ'ın büyük savaşının son merhalesini dokuzuncu bölümde (s. 293-320) Heraclius'un ikinci karşı saldırısı ve nihayetinde Ninova'da 627'de Sâsâni ordularına karşı kazandığı nihai zaferi oluşturmaktadır. Onuncu Bölüm (s. 321-59) Sâsânilerin teslim olması ve güçlkle başarılı barış görüşmelerini ve Hüsrev'in içeride bir askerî darbeyle tahttan indirilip öldürülmesi sonrasında İran'da çıkan iç siyasi krizine odaklanmaktadır. Heraclius'un zaferini, İranlılar tarafından ele geçirilen Hristiyan kutsal emanetlerin kurtarılması ve bunların 630'da tekrar Kudüs'te yerine konması mühürlenmektedir (346-53).

Howard-Johnston bu tür araştırma kitaplarında genellikle pek rastlanmayan çok uzun bir sonuç bölümü sunmaktadır (s. 360-87). Geç Antik Çağ tarih yazımında bu "son büyük savaşın" en önemli sonucunun, Ortadoğu'nun yorgun toplumları üzerinde yeni bir düzen getiren Müslümanların işlerini kolaylaştırdığı standart bir yorumdur. Ancak

Howard-Johnston gayet makul olarak Müslüman Arapların başarılarını sadece Roma ve Sâsâni devletlerinin yorgunluğuyla açıklama eğiliminde değildir. Daha ziyade savaşların sonuçlarını tahlil eden Müslüman Arapların siyasi yeteneklerine ve hazırladıkları orduların askerî kabiliyetlerini dikkate almaktadır. Kitabın sonunda, konunun ana aktörleri olan Sâsâni, Roma, Göktürkler, Araplar ve Avarlar hakkında kısa ansiklopedik ek (395-7), savaşların sahnesi olan topraklar üzerine gözlemler (399-401), konunun kaynakları üzerine notlar (403-12) içeren ek bölümler ve bekleneceği gibi konuyla ilgili çok kapsamlı bir bibliyografya (413-34) yer almaktadır.

Sonuç olarak James Howard-Johnston'ın hem kronolojik hem de tematik bir çerçeveye yerleştirdiği *The Last Great War of Antiquity*, farklı perspektiflerden öğretici bir içeriğe sahiptir. Konstantinopolis'te 602 yılında bir darbe ile başlayan ve 628'de Ktesiphon'da (sonraları Arapça'da Medâin) bir başka askerî darbeye sona eren "Antik Çağ'ın büyük savaşı", askerî darbelerin toplumlara nasıl bir felakete sürüklemeye potansiyeline sahip olduğunu göstermesi bakımından da çok önemlidir. Diğer yandan bu kapsamlı ve derinlemesine araştırma, Geç Antik Çağ'daki bir dünya savaşı bağlamında Çin'den Orta Avrupa'ya kadar geniş bir coğrafyada şekillenen / değişen ittifaklar veya hareketlilikleri ve bu coğrafyalardaki siyasi tarihlerin ne kadar da iç içe geçmiş olduğunu, dolayısıyla Sâsâni, Roma, Avar, Göktürk, Hazar, siyasi tarihlerinin (hiç şüphesiz kültür tarihlerinin de) tek başına okunamayacağını göstermektedir. Aynı durum Hristiyan, İslam, Yahudi ve Zerdüşt tarihleri için de geçerlidir. "Antik Çağın bu büyük savaşının" hikayesini, sadece çok farklı dillerden günümüze ulaşan değişik türlerdeki yazılı kaynakların imkanlarıyla değil, coğrafyalarını da (Doğu Anadolu, Irak, İran, Kafkasya) yakından tanıyarak anlatan Howard-Johnston, bu coğrafya tecrübelerini, kaya kabartmalarından sikkelere, arkeolojik kalıntılara ve yüzey araştırması raporlarından elde ettiği sonuçlara dayanarak sunmaktadır. Eserde görülen kaynak zenginliği ve hakimiyeti, bu eserin nasıl bir titizlikle hazırlandığını gösterdiği gibi böyle bir tarih eserinin nasıl hazırlanması gerektiği konusunda da bir ders niteliğindedir.

Turhan KAÇAR*

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE,
turhan.kacar@medeniyet.edu.tr ORCID: 0000-0002-4071-7538
DOI: 10.37879/belleten.2022.755